

LES ETAPES DE L'OCUPACIÓ BORBÒNICA A CATALUNYA (1706-1713). UN DEBAT PENDENT SOBRE EL CONFLICTE SUCCESSORI A CATALUNYA: AIXECAMENTS POPULARS, GUERRA PENINSULAR I CONJUNTURA INTERNACIONAL¹

JOSEP MARIA TORRAS I RIBÉ
Universitat de Barcelona

RESUM

L'article analitza les diverses etapes de la Guerra de Successió a Catalunya, entre 1705 i 1713. La situació voraginosa dels primers anys fou seguida per la persistent ocupació del territori per les tropes borbòniques, a partir de la batalla d'Almansa (1707). L'apartat final analitza les conseqüències per a Catalunya de l'aplicació de les clàusules del Tractat d'Utrecht (1713).

PARAULES CLAU

Guerra, diplomàcia, devastació, repressió, Almansa, Utrecht.

ABSTRACT

The article analyses the successive stages of the Peninsular War or War of the Spanish Succession in Catalonia between 1705 and 1713. After the maelstrom of the first years there followed a persistent occupation of the territory by the Bourbon troops after the battle of Almansa (1707). The final part analyses the consequences that the implementation of the clauses of the Treaty of Utrecht (1713) had for Catalonia.

KEY WORDS

War, diplomacy, devastation, repression, Almansa, Utrecht.

Els estudis sobre la Guerra de Successió a Catalunya solen mostrar una enorme desproporció en el tractament dels seus diversos episodis. Fins no fa gaire la major part de treballs estaven focalitzats en el simbolisme del setge de Barcelona, en les incidències de l'assalt i l'expugnació de les muralles pels exèrcits de les dues corones borbòniques, i en les conseqüències de la derrota de l'11 de setembre de 1714.² D'al-

1. El contingut d'aquest article fou presentat en forma de conferència en l'acte acadèmic d'inauguració del curs 2005-2006 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, el 19 d'octubre de 2005.

2. Aquesta desproporció arriba a l'extrem que diverses obres inicien l'estudi dels episodis de la guerra a mitjan 1713, mentre que eludeixen qualsevol referència a les etapes anteriors del conflicte. Vegeu, per exemple, Mateo BRUGUERA (1871-1872), *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña de 1713 y 1714*, Barcelona, L. Fiol y Gros; Salvador SANPERE I MIQUEL (ed. facsímil 2001), *Fin de la nación catalana* (edició original, 1905), Barcelona, Base; Santiago ALBERTÍ (1964), *L'Onze de Setembre*, Barcelona, Albertí Editor. També incorre en el mateix enfocament restrictiu l'obra recent d'Antoni MUÑOZ GONZÁLEZ i Josep CATÀ I TUR (2005), *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Barcelona, Muñoz-Catà Editors.

tra banda, i segons el meu parer en una mostra de reduccionisme abusiu, en la major part dels casos aquest enfocament incorre de manera accessòria en elements de simplificació difícilment conciliables amb el context històric de l'època, en el sentit de focalitzar excessivament el protagonisme de Catalunya en els avatars del conflicte. Certament que el paper dels catalans en la guerra va ser, en molts aspectes, determinant, però la insistència desproporcionada en aquest plantejament deixa en la penombra determinats components atribuïbles als interessos i capgiraments de les potències i de la diplomàcia europees, que al llarg de tot el conflicte van tenir una transcendència definitiva tant en el seu desencadenament com en el seu tràgic final.³

Tanmateix, si consideréssim els principals episodis de la guerra com si es tractés d'una gran partida d'escacs d'abast continental, com així va ser efectivament, hauríem de convenir que des del principi el paper que correspondria a Catalunya en aquesta contesa no seria en absolut un protagonisme decisiu, sinó manifestament perifèric i subordinat als interessos de les potències europees, com una espècie de peó de brega ocasional, al qual en el gran tauler de la guerra se li havia assignat la tasca específica de fer possible la coronació de l'arxiduc Carles com a rei a Madrid.⁴ En aquest sentit, no podem perdre de vista que durant els anys 1704 i 1705 l'interès de la coalició aliada per Catalunya era més estratègic que polític, i la seva implicació en la guerra consistia a convertir el Principat en el providencial cap de pont que havia de permetre desembarcar els exèrcits aliats en territori peninsular, en condicions equiparables a altres possibles opcions militars, com eren, per exemple, l'ofensiva per la frontera portuguesa o la penetració des d'Andalusia, que tenia com a punta de llança el desembarcament anglès a la badia de Cadis.⁵ I com a element de conjunt,

3. Sobre aquest inexcusable referent internacional del conflicte, vegeu Joaquim ALBAREDA (2001), *Catalunya en un conflicte europeu, Felip V i la pèrdua de les llibertats catalanes (1700-1714)*, Barcelona, Edicions 62. Darreres aportacions sobre el tema es poden trobar a Lucien BÉLY (2005), «La dimension européenne de la Guerre de Succession», *Congrès Internacional L'Aposta Catalana a la Guerra de Successió* (Barcelona, 2005), preactes. Vegeu, també, Agustí ALCOBERRO (2005), «Catalunya davant l'escenari europeu a la Guerra de Successió», *Congrès Internacional L'Aposta Catalana a la Guerra de Successió* (Barcelona, 2005), preactes.

4. Segons les ordres inequívokes adreçades per la reina Anna d'Anglaterra al comte de Peterborough, del que es tractava era d'«induce the Catalans to cooperate with you to the reduction of Spain to the obedience of King Charles III». Fragment reproduït per Ferran SOLDEVILA (1963), *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, p. 1108. Sens dubte, determinades obres contribuïren a negligir i confondre en l'imaginari popular aquest objectiu fonamental i gairebé únic de les potències aliades. Vegeu, per exemple, Pedro VOLTES BOU (1953), *El Archiduque Carlos de Austria, rey de los catalanes*, Barcelona, Aedos.

5. Sobre aquestes alternatives estratègiques dels aliats, vegeu Henry KAMEN (1974), *La Guerra de Sucesión en España, 1700-1715*, Barcelona, Grijalbo, p. 20-21; Francisco de CASTELLÍ (ed. 1997-2002), *Narraciones históricas* (edició de J. M. Mundet i M. Alsina), 4 v., Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Percopo, vol. I, p. 444 i 510; Vicente BACALLAR Y SANNA (marquès de San Felipe) (1957), *Comentarios de la guerra de España, e historia de su Rey Felipe V, el Animoso*, Editorial Católica, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», CXIC, Madrid, p. 70-99. Sobre altres operacions de la flota anglesa, vegeu Henry KAMEN (1986), «The destruction of the Spanish Silver Fleet at Vigo in 1702», *Bulletin of Institute of Historical Research* (novembre, 1986), p. 165-173.

que matisa i enriqueix aquest enfocament, no podem negligir que la Guerra de Successió òbviament començà molt abans als camps de batalla d'Europa que a Catalunya i a l'àmbit peninsular —la constitució de la Gran Aliança de l'Haia data de 1701—, i que el decantament català a favor de l'arxiduc va ser en gran manera conseqüència del finançament, l'acció propagandística i el clientelisme polític executat de manera perseverant pels aliats a partir de l'any 1703.⁶

En aquestes enrevessades intrigues polítiques i operacions militars, que culminaren amb l'aixecament dels vigatans de l'estiu de 1705 i el desembarcament de la flota aliada a les platges de Barcelona, seria molt interessant conèixer més a fons l'actuació de determinats personatges, com serien l'anglès Mitford Crowe i el príncep alemany Jordi de Hessen Darmstadt. La majoria d'autors consideren la figura simbòlica del príncep Jordi de Hessen Darmstadt com el principal artífex de la Gran Aliança de l'Haia i el veritable inductor del decantament català a favor dels aliats. No podem perdre de vista, però, que el príncep no deixava de ser —amb tots els atenuants que es vulgui— un mercenari d'alt nivell que actuava al servei de l'emperador Leopold d'Àustria, i sens dubte que aquests vincles de fidelitat condicionaren en gran manera la seva intervenció en el conflicte, igual que la del seu germà Enric de Darmstadt.⁷ Per la seva banda, l'enigmàtic Lord Crowe, plenipotenciari signant del Pacte de Gènova en nom de la reina Anna d'Anglaterra, era un personatge que tingué una trajectòria econòmica, diplomàtica i política ambigua i poc transparent. En realitat, cal desestimar d'entrada la consideració de Crowe com un diplomàtic convencional. De fet, Mitford Crowe era un comerciant d'aiguardents que tenia negocis a Catalunya des de finals del segle XVII, on havia format part de la societat Shallet and Crowe, que tenia destil·leries d'aiguardent a la rodalia de la ciutat de Reus.

6. Sobre aquestes accions propagandístiques, i la seva influència a Catalunya, vegeu Castellví (ed. 1997-2002), vol. I, p. 480-511; Bacallar (1957), p. 96. Vegeu, també, Josep M. TORRAS I RIBÉ (1999), *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 80-99.

7. L'adjudicació del qualificatiu de *mercenari* al príncep Jordi de Hessen Darmstadt és d'Antoni PORTA i BERGADÀ (1984), *La victòria catalana de 1705*, Barcelona, Pòrtic, p. 112. Sobre les vinculacions del príncep Jordi de Hessen Darmstadt amb Catalunya i el seu protagonisme en el decantament català a favor de l'arxiduc, vegeu Joaquim RAGON (1982), «El último virrey de la administración habsburguesa en Cataluña: Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hessa (1698-1701)», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 2 (1982), p. 263-271; Joaquim RAGON (1986a), «L'articulació política de Catalunya abans de la Guerra de Successió», *La història i els joves historiadors catalans*, Barcelona, La Magrana, Ajuntament de Barcelona, Institut d'Història Municipal, p. 231-236; Joaquim RAGON (1986b), «La formació del partit austriacista a Catalunya abans de la Guerra de Successió», *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (Barcelona, 1984), Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, vol. II, p. 225-231; Joaquim RAGON (1981), «Las relaciones de Barcelona y el poder central tras su incorporación a la monarquía hispánica en 1696», *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, p. 627-635; Josep M. TORRAS I RIBÉ (2001), «El príncep Jordi de Darmstadt i la conspiració austriacista de Catalunya (1697-1705)», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 264 (desembre 2001), p. 32-42; Joaquim LÓPEZ CAMPS (2005), «El príncep Jordi de Hessen-Darmstadt i la Guerra de Successió. Alguns apunts per a una biografia necessària», *Congrés Internacional L'Aposta Catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)* (Barcelona 2005), preactes, vol. III, p. 37-55.

L'any 1702 era membre del parlament anglès i fou nomenat governador de l'illa de Barbados. Sembla que per aquesta època formava part del cos diplomàtic anglès, on era conegut amb el renom de *The Bird* (L'Ocell), i com a tal va rebre l'encàrrec exprés de la reina Anna de decantar els catalans a favor de l'arxiduc, i induir-los a la signatura del Pacte de Gènova l'any 1705.⁸

A tenor d'aquests antecedents, tota la documentació disponible reforçaria la imatge que per mitjà de l'actuació d'aquests personatges Anglaterra i Àustria havien instigat l'entrada de Catalunya a la guerra al costat de les potències aliades.⁹ Les fonts de la mateixa Generalitat, per exemple, assenyalaven sense embuts que Catalunya s'havia decantat a favor de la coalició aliada «per las pervingudas expressions y seguretats fetas per Dn. Mitford Crowe».¹⁰ I també les fonts angleses no s'estaven de remarcar aquesta inducció peremptòria per part d'Anglaterra, segons la qual, per mitjà de Crowe, «els catalans van ser dirigits i portats cap a la guerra [i] foren incitats a fer una revolució».¹¹ Aquestes opinions, d'altra banda, eren ratificades pels autors contemporanis. Segons Castellví, per exemple, Anglaterra havia estat sense cap mena de dubte el principal inductor de la participació catalana en la guerra: «los catalanes consideraban [a los ingleses] los primeros motores de esta guerra, [y] haber sido esta nación la que los había empeñado a tomar con todo su poder el partido de los aliados».¹² I en els *Annals Consulars*, es feia constar categòricament que «la nació inglesa havia empenyat a la Catalunya a la guerra».¹³

Del que no hi dubte és que aquesta confusió entre els episodis locals de la guerra i els esdeveniments polítics i militars d'abast europeu impregnà des de l'origen la interpretació i la cronologia del conflicte a Catalunya, des del doble desembarcament aliat de 1704 i de 1705 —i la contraofensiva borbònica posterior— fins a l'ocu-

8. Sobre la trajectòria del personatge, vegeu Castellví (ed. 1997-2002), vol. i, p. 480-481, 488-489, 500-501, 628-637 i 650; Narcís FELIU DE LA PENYA (1709), *Anales de Cataluña*, 3 v., Barcelona, Joseph Llopis Imprenta, vol. III, p. 549; Geoffrey WALKER (1987), «Algunes repercussions sobre el comerç d'Amèrica de l'aliança anglo-catalana durant la Guerra de Successió espanyola», *2nes. Jornades d'Estudis Catalano-Americans* (Barcelona 1987), Comissió Catalana del Cinquè Centenari del Descobriments d'Amèrica, p. 71-72 i 76-77; Isabel LOBATO FRANCO (1995), *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial (Barcelona, 1650-1720)*, Sevilla, Universitat de Sevilla, p. 207-208; Porta (1984), p. 112-113 i 297-299.

9. Segons Castellví (1997-2002), «la reina [Ana de Inglaterra] mandó pasar a Génova a Mitford Crowe, con instrucciones y comisión para promover los ánimos de los naturales de la Corona de Aragón a favor de la alianza», vol. i, p. 488-489 i 650.

10. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Generalitat, Deliberacions, 275, doc. s/núm (15 de març de 1713).

11. J. BAKER (ed. facsímil 1991), *The Deplorable History of the Catalans, from their first engaging in the War, to the Time of their Reduction* (Londres, 1714), Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 3 i 41 (ii, xiv); Castellví (1997-2002), vol. i, p. 488-489, 630 i 650; Porta (1984), p. 297-299; Torras i Ribé (1999), p. 106.

12. Castellví (1997-2002), vol. III, p. 217 i 422.

13. Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB), ms. 34, *Annals Consulars*, p. 139.

pació final del territori per les tropes borbòniques a partir del mes de juliol de 1713, que ha de ser interpretada com l'estricta aplicació de les clàusules del Tractat d'Utrecht negociat entre Anglaterra i França, que a Catalunya tingué la seva plasmació en la signatura de l'anomenat *conveni de l'Hospitalet*.¹⁴ En definitiva, l'element comú en aquests episodis fou en tots els casos la presència aclaparadora de tropes estrangeres sobre el territori, que dominaren inexorablement l'escenari militar de Catalunya entre 1706 i 1713. Aquest enfocament ens porta a interrogar-nos sobre els esdeveniments d'aquests anys intermedis de la guerra, en el transcurs dels quals el país hagué de suportar la presència constant dels exèrcits de les dues corones borbòniques, es veié profundament sacsejat pels abusos i les malvestats ocasionats per les tropes dels diversos contendents i, finalment, a partir de 1713, fou l'escenari principal del regateig entre les potències europees, que desembocà en l'ominosa formulació del *Cas dels catalans*.¹⁵ Aquestes etapes de l'ocupació borbònica, amb els seus condicionants militars, polítics i diplomàtics, són les que intentarem analitzar en aquest article.

LA TURBULÈNCIA DELS PRIMERS ANYS DE LA GUERRA: ENTRE EL DESEMBARCAMENT ALIAT DE 1705 I LA INVASIÓ BORBÒNICA DE 1706

A cavall entre els anys 1705 i 1706, Catalunya es veié involucrada en un autèntic cúmul d'actes de guerra, capgiraments polítics, i accions i reaccions imprevisibles. Des de l'inici del decantament austriacista, l'any 1705, la guerra es començà a dirimir en diferents escenaris, de significació desigual, encavalcats els uns sobre els altres. Després del desembarcament aliat l'agost de 1705, i quan encara no s'havia arribat a consumir la capitulació de Barcelona per part del virrei Velasco, en la difusió de la revolta austriacista per les diverses contrades de Catalunya es conjugaren actuacions atribuïbles a la lògica insurgent, amb episodis de guerra convencional executats pels exèrcits aliats.¹⁶ Des d'aquesta perspectiva, durant la tardor i l'hivern de 1705 les operacions militars mostren un balanç netament favorable als exèrcits aliats, formats per les tropes angloholandeses que havien desembarcat a les platges properes a la desembocadura del riu Besòs, en un contingent de vint-i-quatre mil soldats, amb el

14. El conveni de l'Hospitalet fou signat el 21 de juny de 1713. Sobre les negociacions entre els dos contendents, es pot consultar les fonts arxivístiques següents: Arxiu Històric Nacional (AHN), Estado, lligall 432, pàssim; Arxiu General de Simancas (AGS), Estado, lligall 8128, doc. 3 (22 de juny de 1713). Vegeu la transcripció íntegra del text del conveni a Sanpere i Miquel (ed. 2001), p. 95-97; Bruguera (1871-1872), vol. I, p. 97.

15. Michael B. STRUBELL (1992), *Consideració del Cas dels catalans*, Barcelona, Curial; Joaquim ALBAREDA SALVADÓ (2005), *El Cas dels catalans: La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera.

16. Josep M. TORRAS I RIBÉ (2005), «La difusió de la revolta austriacista a Catalunya (1705-1706): entre la lògica insurgent i l'estratègia militar aliada», *Congrés Internacional L'Aposta Catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)* (Barcelona, 2005), preactes, vol. III, p. 57-71.

suport dels vigatans i voluntaris austriacistes reclutats arreu del territori.¹⁷ Per contra, la presència de tropes borbòniques a Catalunya era en aquesta època manifestament testimonial, formada per uns quants centenars de soldats, la majoria de guarnició, a Barcelona i a la resta de places fortes escampades per la geografia catalana, com ara Tarragona, Lleida, Tortosa, Girona, Cardona o Castellciutat.¹⁸ En realitat, en aquesta conjuntura militar la tramesa de tropes espanyoles de refresc per contraestimar l'aixecament austriacista era pràcticament impossible, ja que la major part de contingents de l'exèrcit regular estaven retinguts en operacions de guerra en diversos llocs de la geografia peninsular, fos amb l'objectiu de prevenir l'ofensiva aliada per la frontera de Portugal, fos en l'intent de recuperar la plaça de Gibraltar, recentment conquerida per la flota anglesa, per la qual cosa resultava literalment impossible a l'estat major borbònic atendre les demandes de reforços fetes pel virrei Velasco, com a única manera de plantar cara a les tropes aliades desembarcades i la progressió de les partides de voluntaris austriacistes, que imposaven el seu domini arreu del país.¹⁹

Aquest escenari militar varià radicalment a partir de la tardor de 1705, quan els atacs de les tropes aliades i dels escamots de miquelets i fusellers catalans travessaren la frontera aragonesa. En realitat, el decantament del Regne d'Aragó a favor de la causa austriacista té poques similituds amb la conjuntura política catalana de l'època. Tots els testimonis coincideixen a assenyalar que des de l'origen foren moltes les poblacions aragoneses que havien mantingut la seva fidelitat a Felip V.²⁰ Com assenyala l'arquebisbe de Saragossa: «Maella, Villarroya de la comunidad de Calatayud, Fraga, Mallén, Borja, [y] otras villas han sido notoriamente muy leales y padecido mucho por ello, como son las villas de Caspe, Yxar, Sádaba, Sos, Alcorissa, Albalate del Arzobispo, Urrea de Yxar, Alloza, Ariño, Longares, Ojosnegros, Monreal del Campo, Bujaraloz y otras del reyno».²¹ I, al marge d'aquesta fragmentació política, des del mes

17. La flota aliada estava formada per 300 naus, entre vaixells de guerra, balandres i altres embarcacions menors. Sobre la composició de la flota i els episodis del desembarcament de les tropes aliades, es pot consultar aquestes fonts: Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB), Sec. Graf. Bar., GUA-24 (*Romance de los felices sucesos que ha tenido nuestro Amado Rey, y Católico Monarca Carlos Tercero (que Dios guarde), en este Principado de Cataluña*, Barcelona, Francisco Guasch, s. a.); Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 534; Castellví (ed. 1997-2002), vol. I, p. 516; Torras i Ribé (1999), p. 117-118.

18. Segons les diverses fonts, el contingent de l'exèrcit espanyol estacionat a Catalunya oscil·lava entre 3.000 i 6.000 soldats, la majoria a la guarnició de Barcelona. Es troben referències sobre aquests efectius a Castellví (ed. 1997-2002), vol. I, p. 523; Porta (1984), p. 411 i 489.

19. Bacallar (1957), p. 85 i 101; Kamen (1974), p. 278 i 284; Joaquim ALBAREDA i SALVADÓ (1993), *Els catalans i Felip V, de la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, p. 188-200; Torras i Ribé (2005), p. 60-64.

20. Kamen (1974), p. 109-110 i 277-284. Vegeu, també, María Berta PÉREZ ÁLVAREZ (1995), *Aragón durante la Guerra de Sucesión*, Universitat de Saragossa, tesi doctoral, vol. I, p. 100-141; Joaquín SALLERAS CLARIÓ i Ramón ESPINOSA CASTELLÀ (1996), *La ciudad de Fraga en la Guerra de Sucesión (1705-1714)*, Osca, edició en microfitxa, p. 33, 41, 49, 59-75.

21. AHN, Estado, lligall 320 (carta de l'arquebisbe de Saragossa a Grimaldo, 16 de juliol de 1707).

de setembre de 1705, les guarnicions de l'exèrcit borbònic acantonades al Regne d'Aragó s'havien vist engruixides per un contingent de més de deu mil soldats d'infanteria francesa, comandats pel mariscal Tessé i pel príncep 'Tserclaes de Tilly.²² Aquestes circumstàncies de recomposició política i de reforçament dels exèrcits de les dues corones no solament frustraren la difusió de la revolta austriacista, sinó que convertiren el Regne d'Aragó en un autèntic baluard de la resistència borbònica. I a partir del mes de novembre, l'arribada de nous contingents de tropes espanyoles i franceses posaren les bases per a l'organització d'una potent contraofensiva sobre Catalunya, que s'havia programat per als primers mesos de 1706.²³

L'objectiu d'aquesta campanya militar era envair Catalunya amb un exèrcit numèricament molt superior als contingents de les tropes aliades i plantar-se de manera fulminant davant les muralles de Barcelona, sense deturar-se a ocupar militarment el territori, deixant fins i tot en mans dels imperials places tan importants com ara la ciutat de Lleida, considerada la principal fortificació de la zona fronterera amb Aragó.²⁴ La previsió de l'estat major borbònic era que les defenses de Barcelona estaven molt malmeses com a conseqüència dels bombardeigs i les destruccions ocasionats pels dos setges consecutius que havia experimentat la ciutat, el setge francès de 1697 i el recent setge aliat de 1705, i que l'exèrcit anglès desembarcat a Barcelona en part s'havia traslladat a València i s'havia dispersat per altres zones, i solament restaven a la ciutat poc més de sis-cents efectius, als quals s'haurien d'afegir les tropes de la guarnició de la ciutat i les milícies de la Coronela gremial, en un nombre aproximat de quatre mil cinc-cents homes, que segons les mateixes fonts angleses estaven escassos d'armament i municions.²⁵ També, però, en el

22. Bacallar (1957), p. 99, 101-104; Kamen (1974), p. 281.

23. L'exèrcit borbònic acantonat al Regne d'Aragó estava format per 37.000 soldats d'infanteria, la meitat francesos i la resta procedents de Castella, Navarra i del mateix Regne d'Aragó. AHN, Estado, lligall 491 (carta del mariscal Tessé a Grimaldo, 7 de febrer de 1706); Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 53. Les fonts aliades quantificaven els efectius de l'exèrcit de les dues corones en 25.000 soldats. Vegeu Daniel DEFOE (2002), *Memorias de guerra del capitán George Carletori. Los españoles vistos por un oficial inglés durante la Guerra de Sucesión*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, p. 187. Sobre els preparatius d'aquesta contraofensiva borbònica, vegeu a l'AGS, Gracia y Justicia, lligall 1028, pàssim (epistolari entre Francisco Miguel de Puig, Joseph Arruza i Joseph Sisón, entre d'altres, i el marquès de Mejorada i José Grimaldo). Vegeu, també, Josep M. TORRAS I RIBÉ (2004), «1706: la primera ofensiva borbònica contra Catalunya», a Francesc ESPINET i Borja de RIQUER (ed.), *Josep Fontana: Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, vol. I, p. 502-515.

24. Segons fonts de l'època, entre els membres de l'estat major borbònic hi hagué fortes discrepàncies sobre l'aposta arriscada que representava deixar punts fortificats de la rereguarda en poder de les tropes imperials, a fi d'accelerar l'arribada a Barcelona. Sembla que el mariscal Tessé era partidari d'alentir l'ofensiva fins que no s'haguessin conquerit les places de Montsó, Lleida i Tortosa, mentre que els generals espanyols proposaven continuar l'ofensiva fins a Barcelona. Sobre aquests testimonis, vegeu Rosa M. ALABRÚS IGLÉSIES (2006), *Escrits polítics del segle XVIII: Cròniques de la Guerra de Successió*, Vic, Eumo, p. 139.

25. Segons les fonts de l'exèrcit aliat a Barcelona, els soldats de la guarnició «carecien de pólvora y municiones». Vegeu Defoe (2002), p. 185.

terreny polític s'augurava una resistència limitada per part dels catalans, a causa del que consideraven escassa implantació de l'austriacisme i del record de les concessions i els beneficis obtinguts a les corts celebrades per Felip V l'any 1701, a qui s'havia jurat com a rei.²⁶ Segons les previsions borbòniques, aquesta conjunció de circumstàncies militars i polítiques hauria d'haver conduït a una capitulació immediata de Barcelona, pràcticament sense oposar resistència, que hauria culminat en el reembarcament de l'arxiduc a les naus de la flota anglesa ancorades davant de la ciutat, i aquest fet hauria propiciat la fi de la guerra i el retorn de Catalunya a l'obediència de Felip V.²⁷

L'atac de l'exèrcit de les dues corones contra Catalunya fou programat com una ofensiva conjunta realitzada per dues columnes que iniciarien les seves accions des de diversos enclavaments propers a la frontera aragonesa. Des del nord, el tinent general d'Asfeld començà l'ofensiva el gener de 1706, en direcció a Graus, Benavarri, Tamarit de Llitera, Sant Esteve de Llitera, Binèfar, Montsó, etc., amb la intenció de barrar el pas a les partides austriacistes procedents de Catalunya que havien travessat la frontera i que es dedicaven a sabotejar les comunicacions de l'exèrcit borbònic.²⁸ El mariscal Tessé, per la seva banda, inicià l'atac de l'exèrcit francès des de Casp, en direcció a Sant Esteve de Llitera, i seguí la seva ofensiva per les Terres de l'Ebre, per Mequinensa, Flix, Móra d'Ebre, Miravet, Horta de Sant Joan, Calaceit i Alcanyís.²⁹ En realitat, aquestes escaramusses s'haurien d'inscriure en una operació propagandística a gran escala, denominada en la documentació oficial com la *Jornada de Cataluña*, que consistia a organitzar una expedició dels alts dignataris cortesans (nobles, militars, eclesiàstics, membres dels consells), encapçalats pel rei Felip V en persona, esdeveniment de gran simbolisme polític que tenia per objectiu escenificar la recuperació borbònica de Catalunya i plantejar la guerra en termes de *rei contra rei*.³⁰ Seguint els condicionaments estratègics vigents a l'època, l'estat major de l'exèrcit de les dues corones havia fixat el seu quarter general a la rereguarda, a la ciutat de Casp, on Felip V i el seguici cortesà féu estada a partir del 12 de març

26. En opinió de Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 492 i 494, que no es caracteritzava precisament per la seva simpatia vers Felip V, aquestes corts «fueron las más favorables que avía conseguido la Provincia». Sobre aquestes concessions i beneficis, vegeu Jaume BARTROLÍ i ORPÍ (1979), «La Cort de 1701-1702: un camí truncat», *Recerques*, núm. 9, p. 57-75.

27. Els comandaments de l'exèrcit aliat arribaren a projectar l'evacuació de l'arxiduc en les naus de la flota anglesa. Vegeu Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 553-554; *Dietari del Antich Consell Barceloní* (DACB) (ed. 1892-1975) (curadors: Frederic Schwarts de Luna i Francesc Carreras i Candi), 28 v., Ajuntament de Barcelona, vol. XXV, p. 120 [l'original és a l'AHCB]; ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 104, fol. 301-1r; Bacallar (1957), p. 106; Torras i Ribé (1999), p. 170-171.

28. AHN, Estado, lligall 491 (carta del comte de San Esteban a Grimaldo, 14 de febrer de 1706).

29. AHN, Estado, lligall 491 (carta de l'arquebisbe de Saragossa a Grimaldo, 31 de gener de 1706); AHN, Estado, lligall 491 (carta del mariscal Tessé a Grimaldo, 7 de febrer de 1706).

30. Henry KAMEN (2000), *Felipe V: El rey que reinó dos veces*, Madrid, Temas de Hoy, p. 66-67; Carlos MARTÍNEZ SHAW i Marina ALFONSO MOLA (2001), *Felipe V*, Barcelona, Arlanza Ediciones, p. 73; Alabrus (2006), p. 104.

de 1706, i rebé la benvinguda solemne de part del mariscal Tessé.³¹ A fi de reforçar aquesta dimensió política i propagandística de la contraofensiva, Felip V atorgà un perdó general als catalans tan aviat com va trepitjar per primera vegada les terres de Lleida, amb l'evident finalitat de promoure la submissió dels catalans, la finalització de la revolta i la pacificació del territori.³²

La contraofensiva borbònica fou percebuda des de Catalunya amb gran aprensió i alarma, perquè feia témer que l'atac fos general des de tots els fronts, també des de la frontera del Rosselló i per via marítima per part de la flota francesa que tenia la seva base al port de Toulon. Els informes que arribaven a la Generalitat descrivien que «las tropas enemigas passaven lo riu Segre a quatre horas desta ciutat, y al mateix temps las que se trobaven cerca de Gerona, a sinch lleguas desta, y la armada marítima, que se compon de vint y sinch vaxells y moltas embarcacions de transport, acordona des del cap del riu Llobregat fins al cap del riu Besòs, tenint-se notícia que [...] dins de dos dias serà assitiada esta ciutat [de Barcelona] per mar y terra».³³ El que crida veritablement l'atenció d'aquestes operacions militars és el protagonisme indiscutible que cal atribuir als exèrcits de Lluís XIV en la preparació de l'ofensiva, tant en homes com en armament i material militar, com especialment en la procedència dels quadres de comandament,³⁴ la majoria dels quals havien participat des de finals del segle XVII en les ofensives estacionals dels exèrcits francesos contra Catalunya, que culminaren en el setge de 1697:³⁵ el príncep Claude «Tserclaes Tilly, el duc de Noailles, el mariscal Tessé, el tinent general d'Asfeld, el comte de Tolsa, l'almirall de la flota francesa de la Mediterrània, etc.»³⁶

La invasió de les tropes borbòniques va portar-se a terme amb una celeritat extraordinària —com una autèntica operació llampec—,³⁷ sense trobar resistències apreciables en la seva progressió pel territori, en part per la falta de guarnicions de

31. Kamen (1974), p. 282; Kamen (2000), p. 66-67; Pérez (1995), vol. i, p. 131-132.

32. BC, *Bonsoms*, núm. 9160 (*Indulto y perdón general concedido por el Rey nuestro señor don Felipe V (que Dios guarde) a todas las ciudades, villas y lugares de el Principado de Cataluña que han faltado a la obediencia y fee del juramento prestado a su Magestad Católica*).

33. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 104, fol. 299-3r (1 d'abril de 1706). Vegeu, també, Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 553; BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 53.

34. Kamen (2000), p. 67.

35. Sobre les escaramusses frontereres i les operacions del setge de 1697, vegeu Antonio ESPINO LÓPEZ (1999a), *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona; Antonio ESPINO LÓPEZ (1999b), «La monarquía hispánica, Catalunya y la guerra de los Nueve Años, 1689-1697», a Carlos MARTÍNEZ SHAW (ed.), *Historia moderna. Historia en construcción*, Lleida, Milenio, vol. II, p. 477-495; Joaquim ALBAREDA (1995), «L'impacte de la Guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'ocupació francesa de 1697», *Afers* (Catarroja), núm. 20, p. 29-46; Agustí ALCOBERRO (1987), «Entre segadors i vigatans: l'ocupació francesa de 1694-1698», *L'Avenç*, núm. 109 (novembre), p. 40-46; Torras i Ribé (1999), p. 31-42.

36. Bacallar (1957), p. 463 i 476.

37. El marquès de San Felipe feia notar que «la felicidad de la empresa consistía en la brevedad, y no se debía perder tiempo» (citat a Bacallar, 1957), p. 105.

l'exèrcit aliat establertes en el territori, i també per les amenaces i coaccions que utilitzava la soldadesca per terroritzar els habitants i forçar el sotmetiment del país. Segons les fonts de l'època, els soldats borbònics «caminavan pregonando, con iracundos acentos, [...] que todo habían de pasarlo a sangre y fuego».³⁸ A partir de finals de març, l'avantguarda de l'exèrcit borbònic havia travessat tota la geografia catalana i en menys d'un mes s'havia presentat ja davant les muralles de Barcelona:

En lo dia de air lo cos de exèrcit de l'enemich se posà a la part de Sant Martí, comensà a pasar per lo peu de la montanya, des del mas Guinardó a la part de Sarrià, y continuant la marxa per la falda de la montanya envés Esplugues; lo exèrcit que venia de la part de ponent, aportant a la vanguàrdia la cavalleria, ha entrat y arimat per la part de l'Hospitalet, [...] deixant-se càurer la infanteria francesa envés lo port.³⁹

En pocs dies la implantació de l'exèrcit de les dues corones havia consolidat suficientment les seves posicions per permetre avançar la comitiva del monarca borbònic fins al peu de les muralles de Barcelona. Per allotjar els dignataris cortesans, foren habilitades diverses masies i cases senyoriales de la vila de Sarrià, des d'on Felip V i el seu seguici gaudien d'una visió privilegiada sobre les terres del pla de Barcelona i podien fer un seguiment en directe de les escaramusses i dels artillers que s'intercanviaven assetjats i assetjadors.⁴⁰

Una vegada establertes les tropes franceses i espanyoles en llocs estratègics propers a les muralles, amb la seva artilleria, proveïments i virtualles, i formalitzat d'aquesta manera el setge sobre la ciutat, l'estat major borbònic dissenyà un pla d'atac que tenia com a primer objectiu la conquesta del castell de Montjuïc, considerat el principal baluard estratègic per a la defensa de la ciutat, que havia de permetre el posterior assalt i expugnació de les muralles.⁴¹ Les operacions de l'exèrcit borbònic poden seguir-se dia a dia a través de les puntuals anotacions del dietari municipal. A

38. AHCB, Sec. Graf. Barc., GIR-4 (*Ostenta una devota, y obligada pluma, dever la Excelentísima Barcelona, su defensa total, en el asedio deste año de 1706*, Bartolomé Giralt, Barcelona, 1706). Vegeu, també, Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 553.

39. DACB (ed. 1892-1975), vol. xxv, p. 115; BC, *Bonsoms*, núm. 554, 2982, 2987, 5721, 5722, 5723, 5725, 5924 i 9576 (descripcions coetànies de l'arribada de les tropes borbòniques davant les muralles i de l'inici del setge).

40. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 55v; Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 547-550; Alabrús (2006), p. 141; Joaquim ALBAREDA (2001), *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714): El dietari del convent de Santa Caterina i les memòries d'Honorat de Pallejà*, Vic, Eumo, p. 137.

41. El valor estratègic del castell de Montjuïc, com a condició indispensable per procedir al posterior assalt a les muralles de Barcelona, s'havia posat de manifest en el transcurs del recent setge aliat de 1705. Vegeu a la BC, *Bonsoms*, núm. 2959 (*Verídica relación diaria de lo sucedido en el ataque y defensa de Barcelona, cabeza del Principado de Cataluña, sitiada por las tropas de los altos aliados en este año de 1705*), i núm. 567, 5067, 5691, 5692, 5693 i 7537. Vegeu, també, J. M. BARREDA i J. M. CARRETERO (1980), «Una fuente inédita sobre la Guerra de Sucesión: memoria anónima sobre el sitio de Barcelona en 1705», *Hispania* (Madrid), núm. 146; Porta (1984), p. 468-477; Torras i Ribé (1999), p. 130-132.

partir del 3 d'abril, obriren l'atac els esquadrons de cavalleria amb incursions exploratòries des de les proximitats de l'església de Santa Madrona, mentre l'artilleria dels vaixells de la flota francesa batia les defenses avançades del castell i permetia prendre posicions avantatjoses a la infanteria francesa:

En est dia [12 d'abril] lo enemich començà a disperar a la plassa de Montjuich a l'àngulo del cap de serp, ab una bateria de quatre canons.⁴²

Pel que sembla, la guarnició del castell estava bastant desproveïda, l'artilleria era escassa i les torres i defenses estaven, en part, ruïnoses, la qual cosa explicaria l'escassa resistència que els defensors oposaren a l'atac de la infanteria borbònica, de tal manera que el 25 d'abril la fortalesa ja havia caigut en poder de l'exèrcit assaltant.⁴³ La superació d'aquest obstacle estratègic permeté a les tropes borbòniques iniciar els preparatius del setge de Barcelona pròpiament dit, i el 27 d'abril l'artilleria francesa començà a batre intensivament les muralles de la ciutat. Segons fonts angleses: «cañones y morteros castigaron sin descanso las murallas, y al cabo de pocos días su obstinación se vió recompensada con una brecha suficiente para lanzar a través de ella un ataque».⁴⁴

En aquesta avinentesa, però, al cap de poc més d'una setmana d'haver-se iniciat aquest demolidor bombardeig de l'artilleria borbònica, i quan semblava que l'assalt a les muralles era imminent, començaren a arribar rumors sobre la sortida des de València d'una nodrida flota aliada, formada per cinquanta-sis naus i un reforç de deu mil soldats, que venia cap a Barcelona amb la intenció de dissuadir l'atac dels exèrcits de les dues corones.⁴⁵ Concretament, el dietari municipal informava el 4 de maig que «vingué notícia com la flota marítima [anglesa] se trobava davant dels Alfachs, y que des de la Terra de'n Barra se veyan molts vaixells, y se tingué per los naturals gran alegria de nova tan pròspera, havent-se retirat a la mar la armada de l'enemich a la tarda».⁴⁶ En realitat, la difusió d'aquesta notícia provocà un gran desconcert en l'estat major borbònic, ja que s'afegia al revifament de les partides de

42. DACB (ed. 1892-1975), vol. xxv, p. 115 i 117.

43. Segons el *Dietari del Antich Consell Barceloní*, «en est dia se continuà lo siti y lo disperar, y a la nit se desemparà per los nostres Montjuich, quedant aquell per lo enemich» (DACB, ed. 1892-1975, vol. xxv, p. 119, 25 d'abril de 1706). Una descripció lleugerament discrepant del mateix episodi es pot trobar a l'AHN, Estado, lligall 298 (carta de Francisco Miguel de Pueyo al marquès de Majorada).

44. Reproduït per Defoe (2002), p. 188. Sobre el resultat d'aquesta intensificació del bombardeig de l'artilleria borbònica, descrit des de l'interior de la ciutat, vegeu a la BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 56.

45. BC, *Bonsoms*, núm. 5722 (*Relació del felis arribo de la armada inglesa devant de la Ciutat de Barcelona, y del socorro introduït en ella, y dels demás successos han tingut las Armas del Nostre Rey y Senyor Carlos Tercer (que Deu guarde) contra los enemichs, desde 23 abril fins lo die present, 9 de maig de 1706, durant lo siti de aquella*).

46. DACB (ed. 1892-1975), vol. xxv, p. 120-123 (4 de maig de 1706).

miquelets i fusellers per les terres de la rereguarda, i també d'alguns destacaments de l'exèrcit aliat,⁴⁷ que aprofitaven la imprevisió de l'exèrcit de les dues corones que havien deixat desemparat el territori en el seu avenç fulminant en direcció a Barcelona i que amenaçaven d'organitzar un atac per l'esquena contra les tropes borbòniques que assetjaven Barcelona.⁴⁸

Aquestes contingències no solament alteraren de manera radical els plans de l'estat major borbònic per atacar les muralles de Barcelona, sinó que de cop i volta els exèrcits assetjadors es convertiren en assetjats per terra i per mar, i veieren barrades totes les rutes que els havien de permetre iniciar un replegament en direcció a la frontera aragonesa. Aquest conjunt de circumstàncies adverses obligaren l'exèrcit borbònic a abandonar les seves posicions i aixecar precipitadament el setge.⁴⁹ Les operacions de replegament enmig dels atacs combinats de l'exèrcit aliat i dels escamots de voluntaris i miquelets es portaren a terme amb un desordre indescriptible, i la retirada borbònica es convertí aviat en una desbandada caòtica, en el transcurs de la qual foren abandonats sobre el terreny l'artilleria, les armes i els proveïments, i segons diverses descripcions de l'episodi les tropes franceses perderen en la retirada gairebé la meitat dels seus efectius.⁵⁰ En aquesta fugida a la desesperada, encerclats com estaven per tots costats, els exèrcits de les dues corones hagueren de desistir de retirar-se en direcció a Aragó, i Felip V en persona, protegit per les restes de l'exèrcit francès del mariscal Tessé, del tinent general d'Asfeld i del duc de Noailles, optà per dirigir-se cap a la frontera del Rosselló.⁵¹ Una vegada refugiat a Perpinyà, el monarca hagué d'iniciar una llarga travessia per les terres del sud de França per poder retornar a la Península, fent una gran marrada per Narbona, Tolosa, Pau, Saint Jean Pied de Port, Roncesvalles i Pamplona.⁵² Aquesta derrota i ignominiosa fuga de l'exèrcit borbònic va ser celebrada amb entusiasme pels carrers de Barcelona, i per deixar-ne perpètua memòria l'arxiduc va ordenar la construcció d'un monument commemoratiu en forma de piràmide de pedra a la plaça del Born, davant la porta posterior de l'església de Santa Maria del Mar, construcció inaugurada en un acte solemne el 20

47. Defoe (2002), p. 185.

48. AHN, Estado, lligall 298 (carta de Grimaldo al marquès de Mejorada, 20 de maig de 1706); BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 56v (7 de maig de 1706); DACB (ed. 1892-1975), vol. xxv, p. 115; Feliu de la Peña (1709), III, p. 557 i 566.

49. Bacallar (1957), p. 106; DACB, vol. xxv, p. 115; Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 557 i 566. Descripcions del desordre provocat en l'exèrcit assetjant a BC, *Bonsoms*, núm. 5723, 4 fol.; vegeu, també, Albareda (2001), p. 139-140.

50. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 104, fol. 322-1r (12 de maig de 1706); BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 56v. El mateix episodi, descrit per fonts borbòniques, a AHN, Estado, lligall 298 (carta de Grimaldo al marquès de Mejorada, 20 de maig de 1706); Bacallar (1957), p. 106-107. Vegeu, també, Kamen (2000), p. 66-69.

51. BC, *Bonsoms*, núm. 5725 (*Relación verídica en la qual se declara el suceso del sitio de Barcelona del año 1706. Y la inominiosa buyda de los enemigos*), 2 fol.; Bacallar (1957), p. 106-107. També es troben descripcions de l'episodi a Alabrús (2006), p. 144.

52. Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 568; Kamen (2000), p. 68.

de juny de 1706, i que va ser batejada amb el nom de *piràmide de la Immaculada Concepció*.⁵³

Amb les tropes espanyoles i franceses en desbandada en tots els fronts, i amb la revifalla de les partides de miquelets i fusellers arreu del país, l'ofensiva de l'exèrcit aliat recentment desembarcat tenia el camí lliure d'obstacles per organitzar de manera avantatjosa la primera gran ofensiva Castella endins, amb la intenció de coronar l'arxiduc com a rei a Madrid.⁵⁴ Aquesta ofensiva a gran escala de l'exèrcit imperial tenia com a primer objectiu la conquesta del Regne d'Aragó, que s'afegiria al renovat domini dels exèrcits aliats sobre València i Catalunya.⁵⁵ Només restava la conquesta de Mallorca per completar el decantament dels regnes de la Corona d'Aragó a favor de l'arxiduc. L'expedició de la flota angloholandesa de l'almirall Leake va ser organitzada des de Barcelona a finals d'estiu, i el desembarcament aliat i la conquesta de l'illa van consumir-se el 26 de setembre de 1706, en conjunció amb un avalot popular a favor del pretendent austriacista esdevingut a la ciutat de Palma.⁵⁶

La principal constatació que s'obté dels episodis descrits fins ara és que en l'espai de poc més d'un any —a cavall entre 1705 i 1706— Catalunya va ser escenari de múltiples actes de guerra protagonitzats per exèrcits estrangers, que deixaren un rastre indescriptible de destruccions, malvestats i misèria, i hagué de suportar tres invasions i dos conats de setge contra Barcelona, de resultats incerts en termes militars. Efectivament, l'eventualitat d'un desenllaç diferent en algun d'aquests escenaris —fos el setge borbònic de Barcelona, fos la precipitada fugida de Felip V cap a Perpinyà— podia haver capgirat definitivament el desllorigador del conflicte dinàstic a favor tant d'un pretendent com de l'altre.

CATALUNYA A PARTIR DE 1707: LES PRIMERES OCUPACIONS BORBÒNIQUES PERSISTENTS

Els avatars posteriors de la guerra a Catalunya també estigueren condicionats per circumstàncies absolutament contingents, en aquest cas derivades del fracàs de l'ofensiva aliada sobre Madrid durant l'hivern de 1707, que culminà en una retirada

53. La inauguració solemne és descrita al DACB (ed. 1892-1975), vol. xxv, p. 137-138. També en parla Conxita MOLLFULEDA (2005), «In futuri operis signum. La piràmide de la Immaculada i el setge de Barcelona de 1706», *Congrés Internacional L'Apostol Catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)* (Barcelona, 2005), preactes, III, p. 3-36. El monument va ser destruït per ordre del capità general, marquès de Castel Rodrigo, l'any 1715. Vegeu a l'AGS, Gracia y Justicia, lligall 888 (carta de Castel Rodrigo a Manuel Vadillo); vegeu, també, Bruguera (1871-1872), vol. II, p. 405-406; Sanpere (ed. 2001), p. 642.

54. Pedro VOLTES BOU (1962), «Las dos ocupaciones de Madrid por el Archiduque Carlos de Austria», *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), vol. CLI-1, p. 61-80.

55. Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 577-578; Bacallar (1957), p. 113; Pérez (1995), vol. I, p. 141-154; Kamen (1974), p. 282-286.

56. BC, *Bonsoms*, núm. 5850 (*Noticias de la entrega de la Isla y Ciudad de Mallorca al suave y legítimo dominio de la majestad de Carlos III*), 2 fol. Vegeu, també, Mateu COLOM (2004), «La Guerra de Successió a les Balears», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de les Illes Balears*, Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 370-371.

en desordre de l'exèrcit imperial en direcció a València, en el transcurs de la qual s'arribà a témer per la vida del mateix arxiduc Carles, que estigué a punt de caure presoner dels borbònics en les proximitats del poble d'Iniesta, a la zona de la Manxa propera a Albacete.⁵⁷ Novament, doncs, la successió d'avenços i retirades dels exèrcits contendents, sovint amb un grau d'incertesa considerable, foren els que marquen aquests primers episodis de la guerra en territori peninsular. És en aquest mateix context on caldria situar en gran manera el resultat advers de la batalla d'Almansa, esdevinguda el 25 d'abril de 1707, que segons l'opinió dels analistes militars de l'època va convertir-se en el fet d'armes més rellevant de tota la guerra. Efectivament, deixant de banda la vàlua militar del duc de Berwick, a qui caldria atribuir el protagonisme indiscutible de la victòria borbònica, en el resultat d'aquesta batalla es posà de manifest el gran desequilibri de forces existent entre borbònics i imperials en armament, en efectius i, fins i tot, en tàctica militar.⁵⁸ És a dir, mentre que l'exèrcit aliat no disposava de rereguarda efectiva, ni de suficients reserves ni proveïments en cap dels territoris ocupats, a partir dels quals poder establir una segona línia de resistència i preparar una contraofensiva, l'exèrcit combinat de les dues corones borbòniques tenia al seu abast com a reserva l'ingent potencial demogràfic i militar de Castella i França, i aquesta monumental tenalla estratègica fou, en darrer terme, el factor essencial de la seva superioritat clamorosa en els camps de batalla peninsulars.⁵⁹

Una vegada consumada la derrota d'Almansa, i establerta la dominació borbònica indiscutible sobre els regnes de València i Aragó,⁶⁰ el principal element diferen-

57. Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 582-584; Voltes (1953), p. 143-144 ; Voltes (1962), p. 61-80; Pedro VOLTES BOU (1964), *La Guerra de Sucesión en Valencia*, València, Instituto Valenciano de Estudios Históricos, p. 34-35.

58. Segons fonts aliades, «la batalla de Almansa supuso el mayor descalabro jamás sufrido por el ejército inglés durante toda la guerra de España». Vegeu Defoe (2002), p. 233. Descripcions dels episodis de la batalla, des d'òptiques diverses, es poden trobar a la BC, *Bonsoms*, núm. 582 i 7509, i a la Biblioteca Nacional de Madrid (BNM), ms. 10.928 i 11.021. Vegeu, també, José Miguel MIÑANA (1985), *La Guerra de Sucesión en Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim, p. 185-190; Alfred BAUDRILLART (1890), *Philippe V et la Cour de France*, París, Typographie Firmin-Didot, p. 287-288; Bacallar (1957), p. 129-130; Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 592-593; Castellví (1997-2002), vol. II, p. 351-358 i 444-451; Torras i Ribé (1999), p. 185-186 i 190.

59. Com assenyalava Castellví (1997-2002), vol. III, p. 247, al llarg de tota la guerra «venían de lo interior de las Castillas y de la Francia las reclutas, las armas, vestidos, tiendas y todo género de pertrechos y víveres».

60. Sobre el procés d'abolició dels furs i les institucions dels regnes de València i Aragó, vegeu Pedro PÉREZ PUCHAL (1962), «La abolición de los fueros de Valencia y la Nueva Planta», *Saitabi*, XII (València), p. 179-198; Mariano PESET REIG (1972), «Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XLII (Madrid), p. 657-715; Mariano PESET REIG (1976), «Apuntes sobre la abolición de los fueros y la Nueva Planta valenciana», *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, III (València, 1976), Universitat de València, p. 525-536; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (1990), *Militares en Valencia (1707-1808): Los instrumentos del poder borbónico entre la Nueva Planta y la crisis del Antiguo Régimen*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil Albert, p. 9-42; Jesús MORALES ARRIZABALAGA (1986), *La derogación de los fueros de Aragón (1707-1711)*, Osca, Diputación de Huesca, col-I. «Estudios Alto Aragoneses»; Pérez (1995), vol. II, p. 336-654.

cial respecte als episodis anteriors és que la guerra es traslladà immediatament i de manera inexorable a Catalunya. Ja ho diu la dita popular: *quant lo mal ve d'Almansa a tots alcança*,⁶¹ i, efectivament, en el transcurs de la mateixa ofensiva triomfant, i en plena desbandada dels exèrcits imperials, les tropes borbòniques començaren a ocupar porcions creixents de la geografia catalana, que es convertí en camp de batalla permanent durant els set anys que restaven de guerra. Com assenyalaven fonts de la Generalitat, «después de la batalla de Almansa ocuparon los enemigos los Reynos de Aragón y Valencia, con gran lástima de esta su hermanada provincia, [y] han saqueado todo el llano de Urgel, asta las sercanías de Cervera, importantísimo país por la abundancia, [pero] sin sus habitantes, que los más dexaron sus casas, destruhido y sin sembrar, expuestos a los rigores de la guerra».⁶²

No coneixem en detall els plans d'atac de l'estat major de les dues corones per a la invasió de Catalunya, però els temors de les autoritats catalanes eren que la invasió borbònica tingués per objectiu portar a terme una ofensiva fulminant amb la intenció de posar immediatament setge a Barcelona:

[...] muy al principio de la primavera, invadido el país de los enemigos, sin estorbo de fortaleza alguna pueden dexarse ver delante de estas murallas [de Barcelona].⁶³

Segons tots els indicis, però, en aquest cas els generals borbònics aplicaren a la invasió de Catalunya una concepció estratègica diferent i no caigueren en els mateixos errors ni en la precipitació de l'ofensiva de 1706, que s'havien demostrat extremadament aventurats i que, com hem vist, havien tingut resultats funestos per a la causa de Felip V. Per contra, les operacions militars de 1707 en endavant tingueren com a principal objectiu traçar diverses rutes de penetració sobre la geografia catalana, que servissin de cap de pont per a la futura ocupació militar del Principat, amb les quals es pretenia afermar el domini indiscutible dels exèrcits de les dues corones sobre les zones frontereres amb França, i en la conquesta de les places fortes de Lleida i Tortosa.⁶⁴

61. Joaquim MARTÍ I GADEA (1891), *Diccionario general valenciano-castellano*, València, Impremta de José Canales Romá (edició facsímil), vol. II, p. 1207; Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL (1997), *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll, vol. VII, p. 138. Dec les indicacions sobre aquesta citació a Max Cahner.

62. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 106, fol. 82-2n. *v*-82-3*r*, punt 13; DACB (ed. 1892-1975), vol. XXVI, p. 212.

63. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 106, fol. 82-3*r-v*, punt 15; DACB (ed. 1892-1975), vol. XXVI, p. 212-213.

64. Sobre les incidències dels setges de Lleida i Tortosa, vegeu aquestes fonts: BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 62-66*v*; BC, *Bonsoms*, núm. 2998 (*Sitio, ataque y rendición de Lérida...*, Eugenio Gerardo Lobo, Saragossa, 1707); BC, *Bonsoms*, núm. 5769 (*Haviendo el Señor Duque de Orléans atacado la Plaza de Tortosa...*); Castellví (1997-2002), vol. II, p. 526-534; Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 595-599; Bacallar (1957), p. 146-147 i 155-156; E. ARDERIU I VALL (1910), «Siti de Lleida pel duc d'Orléans», *Bulletí del*

Una vegada assolits aquests objectius, els mesos següents l'estat major borbònic dirigí la seva ofensiva en terres catalanes a delimitar una extensa zona de seguretat entorn de les ciutats de Lleida i Tortosa, amb la finalitat de convertir aquelles contrades en l'avantguarda de la seva presència sobre el territori català i en reductes territorials autosuficients i defensables davant de qualsevol contingència que es pogués presentar. Aquesta franja de territori arrencava de la frontera aragonesa i abastava fins a Balaguer, Tàrraga, Agramunt i Cervera, i des de les proximitats de Tortosa, les incursions borbòniques es feien pel camp de Tarragona, l'Alt i Baix Camp i la Conca de Barberà, des d'on mantenien el control sobre les riques terres cerealistes dels altiplans segarrencs,⁶⁵ mentre que l'exèrcit imperial del mariscal Starhemberg s'havia retirat fins a Igualada i Santa Coloma de Queralt, on havia intentat reconstruir una sòlida línia de contenció.⁶⁶ La coincidència en el traçat d'aquesta línia de separació entre els exèrcits imperials i borbònics era, bàsicament, coincident entre les fonts dels dos bàndols. Feliu assenyalava que «perdida Tortosa llegó el ejército francés al Urgel, y asentó su campo en Agramunt», mentre que la documentació borbònica informava que «el duque de Orléans se avía adelantado aça Momblanch».⁶⁷ I des de la frontera del Rosselló, l'exèrcit del duc de Noailles realitzava incursions freqüents sobre les comarques de la Cerdanya, l'Empordà, el Gironès i, fins i tot, la Garrotxa. Segons fonts de l'estat major francès, del que es tractava era de «mettre le duc de Noailles en état de faire une diversion considerable en Roussillon, [et] envoyer assez de troupes pour menacer la Catalogne».⁶⁸

Des de l'òptica catalana, aquestes operacions militars canviaren radicalment la visió del conflicte que s'havia tingut des del decantament austriacista de 1705: de la consideració originària d'una guerra de curta durada, que tindria les seves principals incidències fora del Principat, en terres peninsulars, i que es prometia victoriosa, culminada en l'episodi simbòlic de la coronació de l'arxiduc com a rei a Madrid, a

Centre Excursionista de Lleida (Lleida), 1910-1911; L. AUREA JAVIERRE (1946), «Las cartas del Duque de Orléans a Felipe V sobre el sitio de Lérida en 1707», *Ilerda* (Lleida), IV, p. 93-119; Patricio PRIETO LLOVERA (1954), *Los sitios de Lérida*, Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses; JOSEP LLADONOSA I PUJOL (1980), *Lérida moderna: Época de los borbones*, Lleida, Cultura Ilerdense, p. 41-45; Torras i Ribé (1999), p. 194-202.

65. AHN, Estado, lligall 383 (informes del príncep Tserclaes a Grimaldo sobre la distribució dels destacaments dels exèrcits de les dues corones a les rodalies de Santa Coloma, Cervera i Ponts, 25 de febrer de 1710). Vegeu, també, Castellví (1997-2002), vol. III, p. 48 i 216.

66. Aquesta línia de contenció, que des d'Igualada s'endinsava en els altiplans segarrencs, persistí pràcticament fins al final de la guerra. L'any 1712 s'havien establert a Igualada els magatzems de proveïments, i es mantenia aquarterats a la població importants destacaments de tropes. Vegeu a l'AHN, Estado, lligall 420, carta de Valdecañas a Mejorada, 26 d'abril de 1712, i lligall 423, carta d'Alòs a Grimaldo, 2 de febrer de 1712; també Castellví (1997-2002), vol. III, p. 43-44.

67. Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 595-596 i 610; AHN, Estado, lligall 352, plec 22 (informes dels generals borbònics a José Grimaldo).

68. Fragment extret de Baudrillart (1890), vol. I, p. 410-411. Sobre aquestes operacions, vegeu, també, Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 602; Castellví (1997-2002), vol. III, p. 42, 44 i 46; Bacallar (1957), p. 155.

partir de 1707 es passà a un concepte de guerra defensiva, que es desenvoluparia íntegrament en territori català i que apareixia a ulls dels contemporanis envoltada d'una gran incertesa sobre el seu desenllaç. I en el cas hipotètic de sortir-ne derrotats, la victòria de Felip V augurava una repressió ferotge contra les persones i l'abolició traumàtica i sense pal·liatius de tot el marc institucional català, tal com s'havia executat de manera fulminant en els regnes de València i Aragó.

Al marge dels combats ocasionals entre ambdós exèrcits, aquesta presència incontrolable sobre el terreny de tropes espanyoles, franceses i imperials deixà un rastre indescriptible de destruccions, malvestats i misèria entre la població. En la major part dels casos, els soldats vivien sobre el terreny, a expenses dels pagesos i habitants de la ruralia, i aquestes violències sovint provocaven la fugida dels habitants, l'abandonament dels conreus i el despoblament de les masies, i en els anys centrals de la guerra aquesta situació esdevingué crítica a les comarques del Segrià, la Noguera i l'Urgell.⁶⁹ Des de l'òptica de la Generalitat, el quadre d'aquestes operacions militars ja no podia ser més catastròfic: «estando abiertas todas las fronteras, no hay comarca que esté libre de las invasiones del enemigo, quién ha practicado su crueldad y furor en la mayor parte del Principado, haviéndole constituido sus hostilidades en la mayor estrechez y miseria».⁷⁰ I també als *Annals Consulars*, reflectint aquesta mateixa percepció de la inseguretat militar provocada per la presència sovintejada dels exèrcits borbònics a moltes contrades de Catalunya, s'al·ludia a «lo restret del Pahís per lo ocupar los enemichs las cercanias de Lleyda y Tortosa, y haver las tropas de càbrer ab més curt terreno, essent ellas tantas en número, [y] las correrias dels enemichs debastar lo Pahís».⁷¹

En aquest nou escenari militar d'ocupació permanent de Catalunya sembla que els generals borbònics començaren a dissenyar una estratègia a més llarg termini, amb els objectius que es pretenien obtenir amb les incursions sobre les terres de la rereguarda, i amb les ofensives estacionals de major envergadura dels anys posteriors. Amb una delimitació de la línia de front pràcticament estacionària a la ratlla de Cervera, des de la perspectiva dels contemporanis es tenia la sensació que havia començat una guerra diferent, no solament per la conversió de Catalunya en camp de batalla permanent, sinó també per les noves tàctiques de represàlies militars indiscriminades aplicades sobre el terreny pels exèrcits de les dues corones. Com assenyala Feliu, «los enemigos campeaban a discreción en los lugares abiertos de [Cataluña], llenándoles de estragos y vilipendios; en este verano [...] fue Cataluña fiero campo de batalla, invadida en todos sus términos por los ejércitos [borbónicos], que

69. Una descripció d'aquests abusos i violències de les tropes es pot trobar a Antoni BACH I RIU (1972), *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia al pla d'Urgell*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 187; Josep M. SEGARRA I MALLA (1973), *Recull d'episodis d'història targarina des del segle xi al xx*, Tàrrrega, Francesc Camps Calmet Editor, p. 117.

70. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 107, fol. 270-2n. (13 d'octubre de 1709).

71. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 71.

molestaban Urgel y Segarra, otros que inquietavan y robavan en el Ampurdán y Selva de Gerona; otros la Conca de Tremp y Pallás; otros el Campo de Tarragona; [...] hallávanse en este tiempo los naturales del Principado saqueados de franceses». ⁷²

El que es dedueix inequívocament de l'escassa documentació conservada sobre aquestes actuacions de les tropes borbòniques és que anaven acompanyades d'una violència i un acarnissament inimaginables contra la població civil i els habitants de les zones rurals i de les masies aïllades. És com si els generals borbònics, havent desestimat la continuació de l'ofensiva final contra Barcelona, haguessin arribat a la conclusió que la guerra no solament es guanyava en les grans batalles, sinó també en les terres de la rereguarda i com a resultat dels actes de violència i les intimidacions executades contra la població civil, amb la finalitat de provocar derrotisme i desmoralització entre els habitants. ⁷³ Aquestes actuacions de terrorisme militar, utilitzades com a arma de sotmetiment polític, incloïen des del saqueig de les collites fins a la violència física contra els pobladors, i la imposició de contribucions abusives, amb la pràctica d'extorsions diverses, fins a arribar al segrest d'hostatges entre les persones riques i rellevants de les diverses poblacions, amb la manifesta intenció d'obtenir rescats. ⁷⁴ Una persona tan ben informada com Feliu no s'estava d'afirmar que «estas correrías [de los enemigos] fueron contra los pueblos, [y] los franceses no atendían a sacro ni a profano en todos estos Reynos, obrando atrocidades indignas de referirse». ⁷⁵

Davant d'aquestes malvestats i violències reiterades, no ens ha d'estranyar que la guerra s'hagués convertit per a molts catalans en una autèntica plaga bíblica, i les conseqüències d'aquesta persistent política de violència i devastació del territori apareixen reflectides repetidament en la documentació catalana, tant en el contingut dels dietaris institucionals, com a través de cartes, cròniques i dietaris de particulars que escrivien des de diverses contrades de la geografia catalana. ⁷⁶ Sovint l'únic indicatiu sobre els actes de violència indiscriminada de les tropes borbòniques és la reacció atemorida dels habitants, que adoptaven actituds aparentment incomprensibles per escapar a la desesperada de les violències de la guerra, com eren l'abandonament dels pobles o la connivència forçada amb els invasors. D'aquesta violència sectària, ningú no en restava indemne i, fins i tot, poblacions importants com ara Cervera, Tàrraga, Banyoles o Figueres eren considerades durant bona part de l'any ciutats obertes, atrapades en el tumult de les operacions estacionals dels exèrcits im-

72. Feliu de la Peña (1709), p. 593 i 644-645.

73. Josep M. TORRAS I RIBÉ (2004), «Catalunya després de la batalla d'Almansa: els desastres de la guerra contra la població civil (1707-1711)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 24, p. 320-321.

74. Denúncies sobre aquestes actuacions es poden trobar a ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 106, fol. 98-3r i reg. 107, fol. 261-1r (22 d'agost de 1709).

75. Feliu de la Peña (1709), vol. III, p. 596 i 618.

76. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 63.

perials i borbònics, i tan aviat es veien obligades a donar obediència a Felip V com a retornar a la fidelitat de l'arxiduc.⁷⁷

Segons les informacions que arribaven a la Generalitat, durant els anys centrals de la guerra la situació del país era considerada insostenible. Els paers de Tàrraga, per exemple, es queixaven de «los molts saqueos que sens pietat obraven los enemichs en las casas, iglésias y sacraris, [y] també lo Real exèrcit estigué allí parat per lo termini de un mes y mitg, talant lo terme y robant en la vila lo que los enemichs hi havian deixat».⁷⁸ També a la zona del nord de Catalunya, fronterera amb França, les operacions estacionals de l'exèrcit del duc de Noailles cada primavera inquietaven els pagesos i habitants de la ruralia, i saquejaven les collites «ab gran detriment del pahís y destrucció de la terra».⁷⁹ Com es feia constar en el dietari municipal de Barcelona, «el enemigo ha devastado diferentes territorios, dominado de las tres partes una del Principado, [y lo] han puesto en tal miseria que con la estrechez del territorio y falta de medios, a no prevenirse en lo futuro se seguirá grave perjuizio».⁸⁰ La mateixa documentació borbònica ratifica íntegrament la veracitat d'aquestes informacions i posa de manifest inequívocament que els oficials francesos i espanyols induïen els seus soldats a devastar el país i organitzaven operacions militars a gran escala amb l'única finalitat de saquejar les collites, arruïnar la terra i provocar la desesperació dels pagesos i habitants de la ruralia. L'estiu de 1708, per exemple, el duc d'Orleans havia mobilitzat un veritable exèrcit, de més de quatre mil soldats, amb l'única finalitat de requisar les collites de la Segarra i el pla d'Urgell, «tomando todo lo que se antojaba hasta Cervera i Tàrraga».⁸¹ I l'any 1711 l'exèrcit del duc de Vandôme saquejà les collites de la zona situada entre Balaguer i Fraga, amb l'amenaça que «qualquier lugar que faltare al cumplimiento será executado militarmente».⁸²

Altres vegades els actes de rampinya de la tropa tenien com a objectiu les esglésies de les zones rurals, on es guardaven nombrosos objectes d'or i plata, i resultaven presa fàcil i segura per a la cobdícia de la soldadesca. Aquestes operacions de

77. Castellví (1997-2002), vol. III, p. 300; Luís G. CONSTANTS (1950), «Una crònica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), v, p. 15; Sebastià CASANOVAS I CANUT (1978), *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Curial Edicions Catalanes, col·l. «Biblioteca Torres Amat», núm. 6, p. 20-21; Antoni BACH I RIU (1983), «Crònica de la Guerra de Successió a les terres de Lleida, escrita per un pagès de Palau d'Anglesola», *Ilerda* (Lleida), XLIV, p. 171-187; Segarra (1973), p. 117; Torras i Ribé (1999), p. 204-210.

78. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 105, fol. 499-1r i 3r (26 de juliol de 1707) i reg. 106, fol. 136-1r (2 d'abril de 1708).

79. Fragment extret de Constants (1950), p. 13.

80. DACB (ed. 1892-1975), p. 234.

81. AHN, Estado, lligall 352, doc. 25 (16 d'agost de 1708). Vegeu, també, Feliu de la Penya (1709), vol. III, p. 611-612.

82. AHN, Estado, lligall 496 (ordres del duc de Vandôme, 22 d'agost de 1711).

rampinya sistemàtica s'havien acarnissat especialment en els temples de la zona entre la Segarra i l'Urgell, a les parròquies d'Ibars, Sant Pere de Mirambell, Torà, Biosca, Sanahuja, Conill, Claret, Pinós, la Guàrdia, etc., situades en una espècie de terra de ningú entre les línies avançades d'ambdós exèrcits. Segons els informes de l'estat major borbònic, «por lo que mira a las yglesias prophanadas [los soldados] han executado todo lo que podían hacer sin temor ni piedad, [y] es para causar horror y espanto entre los habitantes».⁸³ En realitat, aquests saqueigs, robatoris i destruccions arribaren a tals extrems que les mateixes autoritats borbòniques hagueren d'ordenar una investigació sobre el terreny per escatir responsabilitats sobre els actes de violència desmesurada contra la població civil executats per les seves tropes. El resultat de les indagacions, portades a terme pel marquès de Valdecañas, posà de manifest, de manera inequívoca, que aquests abusos, robatoris i actes de violència de la tropa eren instigats pels mateixos oficials francesos i espanyols, amb la finalitat d'arruïnar la terra i provocar la desesperació dels pagesos i habitants de la ruralia:

Las tropas generalmente han cometido toda suerte de desórdenes, [...] porqué todos roban, violentan y son incendiarios, [y] no ay alguna persona de razón y piedad que no pueda comprobar las violencias y sacrilegios que han cometido las tropas; [...] las heredades que han podido alcanzar a quatro o seis horas de los campamentos han sido taladas las más, poniendo fuego y arruinando las cassetras y otras poblaciones, [y] horrorizan tanto por lo que son, como por verlas autorizar de los oficiales, [...] por ver tácitamente aprovada esta malignidad con el consentimiento o tolerancia.⁸⁴

Del que no hi ha dubte és que la percepció que tenien els contemporanis sobre aquestes malvestats executades per les tropes borbòniques era literalment desesperada. Aquest era el cost de la guerra per a la majoria dels ciutadans, i segons els informes de la Generalitat «resta aquella terra molt destruïda, causant universalment grandíssima llàstima y particular desconsuelo lo oírlo, [...] que continuant així en breu destruihiran totalment a tot est Pahís [ab] una total misèria».⁸⁵ I el que resulta més significatiu, i confereix una total credibilitat a aquestes afirmacions, és que els informes dels espies borbònics sobre el terreny ratificaven plenament aquesta anàlisi catastrofista sobre la devastació provocada per les tropes:

El Pahíz está en un miserabilísimo estado, [y] puedo asegurar con toda verdad que la hambre es casi general, y muchas vezes falta el Pan.⁸⁶

83. AHN, Estado, lligall 411 (carta d'Hinojosa a Grimaldo, 7 de novembre de 1711).

84. AHN, Estado, lligall 411 (carta d'Hinojosa a Grimaldo, 12 d'octubre de 1711).

85. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 107, fol. 261-2n. (22 d'agost de 1709). Vegeu, també, BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 74; Castellví (1997-2002), vol. III, p. 247.

86. AHN, Estado, lligall 531 (*Relación remitida de Cataluña en últimos de febrero de 1712*).

CATALUNYA DESPRÉS D'UTRECHT (1713): DE L'OCUPACIÓ AL SETGE

Totes les fonts disponibles sobre la Guerra de Successió posen de manifest que les tres característiques definitòries dels anys centrals del conflicte a Catalunya foren l'ocupació persistent d'extenses zones de la geografia catalana per l'exèrcit de les dues corones, l'estabilitat de la línia del front, situada simbòlicament a la ratlla de Cervera, i les malvestats i violències executades contra la població civil per les tropes borbòniques.⁸⁷ Això vol dir que després la conquesta de Girona, el gener de 1711, pràcticament dues terceres parts de la geografia catalana estaven ocupades pels exèrcits de les dues corones, i que els ciutadans vivien les incidències de la guerra en unes condicions deplorables de les quals ningú no restava indemne.⁸⁸ És per aquest motiu que hauríem de considerar que a la ratlla de 1713 el país i els seus pobladors estaven exhausts i molt estovats per anys de batalles, d'ocupacions i de misèria.⁸⁹

En aquest darrer apartat, però, ens cal abandonar la contingència del dia a dia de la guerra i retornar l'atenció a la vessant internacional del conflicte i a les convencions militars i diplomàtiques pactades en el Tractat d'Utrecht entre les potències europees. Efectivament, en aquest cas la definitiva ocupació borbònica de Catalunya no va ser el resultat —com en episodis anteriors— de cap batalla decisiva, ni del desembarcament d'un nombrós exèrcit que hagués capgirat de sobte el panorama militar. En realitat, l'avançament dels exèrcits borbònics sobre la geografia catalana podríem dir que va portar-se a terme sense disparar un sol tret, com a conseqüència de l'aplicació puntual del conveni de l'Hospitalet, negociat el 22 de juny de 1713 entre el comte de Königsegg, representant de l'emperador Carles VI, i el general Ceba Grimaldi, en representació de Felip V. En les clàusules del conveni es va pactar l'evacuació del territori de Catalunya per part de l'exèrcit austriacista i el lliurament a les tropes borbòniques de les places fortes de Barcelona i Tarragona, dels castells de Cardona i Castellciutat, i també l'evacuació imperial de les illes de Mallorca i Eivissa.⁹⁰ És a dir, més que un acte de guerra convencional, es tractava d'una operació de relleu pur i simple entre les guarnicions dels exèrcits imperial i borbònic,⁹¹ i l'a-

87. Torras i Ribé (2004), p. 320-321.

88. Castellví (1997-2002), vol. III, p. 216.

89. Sobre la situació de Catalunya en aquesta època, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ (2000), «La rereguarda catalana entre la darrera ofensiva aliada i el capgirament internacional (1710-1712)», *Manuscrits* (Bellaterra), núm. 18 (2000), p. 63-91.

90. Sobre les negociacions del conveni de l'Hospitalet, vegeu les fonts següents: AHN, Estado, lli-gall 432, pàssim; AGS, Estado, lligall 8.128, doc. 2 (22 de juny de 1713); referències al conveni des de l'òptica catalana, a BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 110-111v. Vegeu, també, Castellví (1997-2002), vol. III, p. 777-778, i Sanpere (2001), p. 96-97.

91. Sobre les circumstàncies en què es va portar a terme aquesta operació de relleu entre ambdós exèrcits, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ (2003), «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 23 (2003), p. 253-270.

plicació d'aquest acord significà, a la pràctica, l'abandonament dels catalans a la seva sort, sacrificats pels inconfessables interessos polítics i diplomàtics de les potències europees, que donà origen a l'anomenat *Cas dels catalans*.⁹²

En l'anàlisi d'aquests esdeveniments, la historiografia catalana ha incorregut sovint en una incomprensible ambigüitat, com si no s'acabés de trobar l'encaix d'aquest episodi en el discurs general de la guerra. Cal dir, en honor a la veritat, que no solament hi ha objeccions i escrúpols interpretatius a l'hora de portar a terme la descripció de l'episodi, sinó que la mateixa documentació disponible en els arxius catalans experimenta una notable disminució en el seu contingut, talment com si els dietaristes i redactors estiguessin mediatitzats pel clima d'indefinició política general del període. A partir de finals de l'any 1712, per exemple, les anotacions dels dietaris institucionals mostren una notable disminució i empobriment en els seus continguts, i a mesura que ens acostem a l'estiu de 1713 les referències a la situació política i militar queden reduïdes a la mínima expressió.⁹³

Tanmateix, resulta extremadament difícil fer-se una idea cabal de com arribaven a Catalunya les notícies sobre les negociacions d'Utrecht, i quins efectes tenien sobre les conviccions polítiques dels ciutadans i sobre la mateixa conducció de la guerra per part dels generals borbònics i imperials. El que es pot deduir dels escassos testimonis disponibles, però, és que des de la rereguarda la visió sobre la marxa de les operacions militars era d'una gran incertesa, i que entre els catalans es difonia un clima cada vegada més perceptible de desmoralització i derrotisme, i la temença sobre la imminent invasió de l'exèrcit borbònic s'havia difós entre extenses capes de la població. Com assenyalaven les fonts de l'espionatge borbònic, «muchos habitantes de Cataluña ya reconocen que esto no puede durar, y que por Paz o por conquista han de bolver presto al dominio de nuestro Rey». ⁹⁴ En aquest sentit, des de molt abans d'haver-se difós oficialment per Catalunya el resultat de les negociacions d'Utrecht entre les potències europees, els redactors dels *Annals Consulars* ja feien constar que «comensà lo present any de 1713 tan infelís per est Principat y ciutat de Barcelona, per lo maligne semblant de los negocis particulars de Utrecht». ⁹⁵

En realitat, les notícies que arribaven a Barcelona sobre la conducció de la guerra certament que no donaven gaire marge per a l'optimisme. I el que resultava més preocupant era la incomprensible indolència i falta de combativitat que s'observava en l'actuació de les tropes imperials en defensa del territori enfront dels exèrcits borbònics, fins al punt que hom tenia la sensació que com a conseqüència de les

92. Sobre les conseqüències d'aquest conflicte diplomàtic, vegeu Strubell (1992) i Albareda (2005).

93. Vegeu, per exemple, ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 315, s. f. (anotacions fetes entre el 17 de desembre de 1712 i el 30 de juliol de 1713). Un deteriorament semblant també es percep al DACB (ed. 1892-1975), vol. xxviii, p. 83-93.

94. AHN, Estado, lligall 531.

95. BUB, ms. 34, *Annals Consulars*, fol. 109.

negociacions d'Utrecht s'havia posat en pràctica un cessament d'hostilitats en tota la línia del front, que havia donat lloc a un virtual armistici entre els dos exèrcits.⁹⁶ En aquest sentit, les informacions sobre la situació militar eren sospitosament coincidents. Des de principis de gener de 1713, per exemple, el Consell de Cent de Barcelona es lamentava de «la desgraciada positura del Principat [en los successos de esta campanya], estretxat per la part de Urgell y Segarra [...]; lo pahís que'ns queda [està] tan devastat que's judica casi inútil, [y] lo que més llastima la fidelitat de estos vassalls és vèure-se sens força per a resistir tant tropell de desgràcias que amenassan de total ruhina».⁹⁷ Aquesta situació d'indefensió, d'altra banda, era ratificada també pels agents de la Generalitat escampats pel territori, segons els quals des de començaments d'any els exèrcits de les dues corones borbòniques «se preparan y fan molts prevencions per a invadir aquest Principat, [y] publican que per la Pasqua de Resorecció propinent ha de ser la entrada de ells no sols en Tàrrega, Cervera y parts de Urgell, però encara [que] han de venir a citar Barcelona».⁹⁸

El que es pot deduir inequívocament de la documentació de l'estat major de l'exèrcit borbònic és que aquestes informacions responien bàsicament a la realitat. Efectivament, els preparatius de la definitiva invasió de Catalunya sembla que s'havien iniciat des de començaments de 1713, en les reunions en les quals participaren personatges com ara el marquès de Bedmar, el duc de Populi, el marquès de Castel Rodrigo, el duc de Berwick, el comte de Bergeyck, el príncep de Tserclaes, el comte de Gondomar, el marquès de Ceba Grimaldi, el duc de Medina Sidonia, el futur intendent José Patiño, el cavaller de Lede, el comte de Montemar, el tinent general José de Armendáriz, el mariscal de camp Feliciano Bracamonte, així com els principals botiflers catalans que s'havien refugiat a Madrid des de l'inici de la guerra, com ara Francesc Ametller, Josep d'Alòs, Josep de Marimon, Antoni Potau i Francesc Portell, entre d'altres. Aquestes deliberacions es concretaren en la redacció de diversos projectes, consistents a «establecer el método en que las armas debían entrar en Cataluña».⁹⁹ D'entre el conjunt d'aquests preparatius s'establí des del tracte que s'havia de dispensar a la població per assegurar el sotmetiment del territori fins a les prevencions i cauteles que calia establir per facilitar l'avançament de les tropes:

[...] haréis arrasar qualquier lugar murado o castillo, [y] obligareis al país a que abra caminos carreteros por todas partes, y particularmente en la montaña, para facilitar la marcha de las tropas y paso de la artillería.¹⁰⁰

96. ACA, Generalitat, Deliberacions, reg. 275, doc. 374 i 375 (9 i 11 de gener de 1713, respectivament).

97. DACB (ed. 1892-1975), vol. xxviii, p. 198 (16 de gener de 1713).

98. ACA, Generalitat, Deliberacions, reg. 275, s. f. (9 d'abril de 1713).

99. AHN, Estado, lligall 2.327 (epistolari entre el príncep Tserclaes i José Grimaldo); AGS, Gracia y Justicia, lligall 744 (carta de Castel Rodrigo a Manuel Vadillo). Vegeu, també, Bacallar (1957), p. 237-238.

100. AGS, Estado, llibre 413, fol. 7-7v (carta de Felip V al duc de Populi, 3 d'abril de 1713); AGS, Gracia y Justicia, lligall 744 (carta de Castel Rodrigo a Manuel Vadillo).

Des del mes d'abril, les tropes de les dues corones borbòniques que havien de participar en l'ofensiva final contra Catalunya s'anaven concentrant a la rodalia de poblacions com ara Lleida, Balaguer, Cervera, Tortosa o la Castellania d'Amposta. Estaven formades per 43 batallons d'infanteria i 52 esquadrons de cavalleria, mentre que es mantenia un exèrcit de reserva acampat al Regne d'Aragó, format per un contingent de 29 batallons d'infanteria i 33 esquadrons de cavalleria, que estaria a l'expectativa davant les possibles incidències que es presentessin en el transcurs de les operacions d'ocupació de Catalunya.¹⁰¹ La logística de la invasió i la intendència per al proveïment de les tropes va ser preparada minuciosament, seguint les rutes tradicionals del transport fluvial a través del riu Ebre:

[...] que todas las tropas que han de entrar en Cataluña se hallen en el campo de Mequinenza [...], pues en esta plaza se renovarán diariamente por las varcas que vajarán a ella cargadas de Zaragoza; [se dispondrá] de los forrajes de la mejor parte del llano de Tarragona, y las tropas francesas podrán subsistir de lo que huviere en Lérida, que se podrá llevar a Agramunt y [cerca] de Cardona.¹⁰²

En el terreny polític, la conducció de l'ofensiva contra Catalunya i les condicions de l'entrada de les tropes van ser motiu d'una minuciosa relació epistolar entre els generals borbònics, els quals, després de la signatura del conveni de l'Hospitalet, partien amb absolutes garanties militars i diplomàtiques sobre la no-bel·ligerància de les tropes imperials arreu del territori: «no hay que recelar ningún empenyo con nuestras tropas por parte del conde Starhemberg».¹⁰³ Efectivament, des de finals d'abril el mariscal Starhemberg havia procedit a desmobilitzar les tropes que restaven aquarterades en el territori, seguint ordres directes del mateix emperador:

[he] tenido por conveniente relevar de su juramento a todos los oficiales y soldados españoles que sirven en este Principado de Catalunya, para que quedando en entera libertad puedan elegir la continuación de su Real Servicio, o ir a la parte que fuese de la voluntad de cada uno.¹⁰⁴

Segons fonts de l'espionatge borbònic, aquestes ordres de desmobilització s'estaven portant a terme d'una manera escrupolosa, i les tropes imperials havien rebut indicacions taxatives dels seus comandants de mantenir-se replegades i estar llestes per procedir, quan escaigués, a l'evacuació immediata de les seves posicions: «todo el conato de Estarhemberg consiste en mantenerse con quietud en aquel pahís, para

101. AHN, Estado, lligall 440-2 (carta del príncep 'Tserclaes a Grimaldo, 28 d'abril de 1713), lligall 432 i lligall 433-1, pàssim (informes del duc de Populi i de José Patiño a Grimaldo).

102. AHN, Estado, lligall 432 (circular del duc de Populi als comandants de l'exèrcit expedicionari borbònic).

103. AHN, Estado, lligall 440-2 (carta de Josep d'Alòs a José Grimaldo, 20 d'abril de 1713).

104. Reproduït per Bruguera (1871-1872), vol. i, p. 93.

subsistir sus tropas hasta el caso de la evacuación y previsión de su marcha». ¹⁰⁵ Aquesta situació d'armistici implícit entre els exèrcits imperial i borbònic es mantingué pràcticament durant dos mesos. La definitiva ordre d'evacuació fou dictada pel comte Starhemberg, a finals de juny, i anava dirigida als comandants de les guarnicions, els castells i les places fortes:

[...] para dar entero cumplimiento y execución a todo lo que contiene el tratado acordado en Utrecht, [...] con expreso mandado del Emperador, atento a la evacuación de Catalunya, ordeno a V.M. en su real nombre y por su mandado, que sin la más leve dilazió [se] entregue al ofizial de la otra parte que presentará esta orden, [y] luego que V.M. haia evacuado dicha plaza, se retirará con la guarnición, y pasará a la villa de Blanes, para observar en todo y por todo las órdenes que le dicte el general conde de Wallis, y en el Rl. nombre de S.M.C.C. absuelvo y relevo a V.M. del juramento que le tiene prestado. ¹⁰⁶

Atenent aquestes seguretats de no-bel·ligerància que havien donat els comandants de l'exèrcit imperial, els preparatius de l'estat major borbònic per a la invasió de Catalunya s'anaven portant a terme inexorablement. Des del mes d'abril de 1713, s'havia ordenat un avançament general de les posicions dels exèrcits de les dues corones al llarg de tota la línia del front:

[...] sin pérdida de tiempo se haga marchar y adelantar a distancia de quatro o cinco marchas de Lérida y Tortosa, tanto las tropas que han de salir de Aragón para Cathaluña, como las que se han de introducir en aquel Principado por Valencia. ¹⁰⁷

Aquests moviments de tropes a gran escala, i els preparatius militars que els acompanyaven, eren seguits amb una gran expectació i alarma des de les poblacions del recorregut, que n'informaven puntualment la Generalitat. Josep Emmanuel Soler, per exemple, a començaments d'abril escrivia des de Tàrraga que «lo que yo testimoni, se y puch dir, és [...] que tinch correspondència per carta ab diferents personas de esta vila, y las noticias que ab ditas cartas tinch de algun mes a esta part són de que los enemichs, en las fronteras de Balaguer y Lleyda, se preparan per a baixar de Urgell y invadir y internar-se dins lo present Principat, [y] los últims havisos que tinc de la estafeta passada són que los enemichs no sols amenassen de baixar a Tàrraga, sinó també de publicar que tenen ordre de anar a Cervera y altres parts del Present Principat». ¹⁰⁸

105. AHN, Estado, lligall 440-2 (carta de Josep Alòs a Grimaldo, 20 d'abril de 1713).

106. AHN, Estado, lligall 433 (carta circular adreçada pel mariscal Starhemberg als comandants de les guarnicions de l'exèrcit imperial acantonades a Catalunya, 9 de juliol de 1713). Aquesta mateixa circular és reproduïda, amb un redactat lleugerament diferent, a Castellví (1997-2002), vol. III, p. 782-783.

107. AHN, Estado, lligall 440-2 (carta del príncep Tserclaes a Grimaldo, 28 d'abril de 1713).

108. ACA, Generalitat, Deliberacions, reg. 275, s. f. (9 d'abril de 1713).

Entretant, però, el mariscal Starhemberg intentava guanyar temps i mantenir l'aparença de normalitat, i en els seus contactes amb les autoritats catalanes s'esmerçava a desmentir les notícies que circulaven entre la ciutadania sobre els moviments de tropes advertits sobre el terreny i els rumors que assenyalaven que s'havia pactat en secret un armistici entre els exèrcits imperial i borbònic. Segons els informes de l'espionatge borbònic a Barcelona, «todas las noticias concuerdan que el cuidado del conde Staremberg estriba en deslumbrar aquel pueblo para que no le hagan impresión las voces que corren de aver de marchar sus tropas, pues aunque toda la gente de yntelligencia ya no dificulta en la verdad, más de estos no rezela Staremberg, sino de la plebe inconciderada, que puede facilmente intentar un insulto».¹⁰⁹ Aquests temors del virrei responien estrictament a la realitat i reflectien la irritació creixent del poble de Barcelona davant les notícies que arribaven sobre la conducció de la guerra, que es traduïren en una hostilitat incontenible contra la seva persona. Per aquesta raó, el mariscal Starhemberg havia estat motejat de *gallina* pels carrers de la ciutat, i s'arribà a l'extrem de clavar potes i plomes d'aquest animal a la porta de casa seva:

Starhemberg se havia visto obligado a no salir de su casa durante unos días, por tener adornado el frontis de ésta con plumas de gallina, y tener clavadas en la puerta tres pies de dicha ave.¹¹⁰

I en un escarni inqualificable de la seva dignitat institucional, i del respecte i la representació de què gaudia la seva persona, com a *alter ego* de l'emperador, el virrei Starhemberg va protagonitzar finalment una rocambolesca fugida de Barcelona, amb l'abandonament subreptic de les seves funcions, que provocà un gran escarni entre els contemporanis. Aquesta lamentable peripècia apareix descrita als *Annals Consulars* com a cosa insòlita i mai vista: «lo mariscal [...] se hausentà de esta ciutat exint de reboso, per la porta falsa de la casa ahont habitava, [...] havent admirat a molts faltàs lo dit [virrei] a la lley de la hurbanitat y cortesia».¹¹¹

En la línia del front, l'acte de relleu simbòlic entre les tropes imperials i borbòniques s'executà precisament a la rodalia de la ciutat de Cervera, que va ser evacuada per l'exèrcit imperial l'1 de juliol, i ocupada durant la matinada del 2 de juliol pel regiment de Medina Sidonia de l'exèrcit borbònic:

[...] habiendo abandonado los enemigos aquella plaza [de Cervera] el día 1º de julio, entró en ella al amanecer del 2 el regimiento de Medina Sidonia a ocuparla en nombre del Rey.¹¹²

109. AHN, Estado, lligall 440-2 (carta d'Alòs a Grimaldo, 25 d'abril de 1713).

110. Fragment reproduït a Sanpere (2001), núm. 3, p. 14.

111. BUB, ms. 34, *Annals Consulars*, vol. III, fol. 151-152. Vegeu, també, Castellví (1997-2002), vol. III, p. 560.

112. AHN, Estado, lligall 433-2 (comunicació del comte de Medina Sidonia a Grimaldo, 1 de juliol de 1713).

Les ordres del duc de Populi pel que fa al relleu entre els dos exèrcits eren taxatives: «al mismo tiempo que los aliados van executando la evacuación, se internarán las tropas con sólo dos cuerpos, uno a ocupar Tarragona, y otro a presidiar Barcelona, con 25.380 hombres».¹¹³

L'ocupació de Catalunya per l'exèrcit borbònic va executar-se de manera fulminant, sense trobar resistències apreciables per part catalana.¹¹⁴ El 25 de juliol, l'avantguarda de les tropes del duc de Populi ja havia arribat a les envistes de les muralles de Barcelona, «que el rebé ab un gran disparo de artilleria».¹¹⁵ Com assenyalaven els dietaris de la Generalitat, «en aquest dia [25 de juliol], molt de matinada, lo exèrcit del enemich ha comparegut devant de esta capital, arribant fins al mas Guinardó, y a la tarda se ha retirat a la part de Sans».¹¹⁶ I de manera concurrent amb aquesta proximitat de les tropes de les dues corones enfront de les muralles, també s'observava davant les platges de la ciutat la presència d'una flota francesa procedent del port de Toulon, formada per sis fragates i sis galeres, que començaren a patrullar entre les desembocadures dels rius Besòs i Llobregat.¹¹⁷ Era el principi de la fi, i amb aquesta arribada de les tropes del duc de Populi al peu de les muralles es posaven les bases terrestres i marítimes del que havia de convertir-se en el definitiu setge i bloqueig de Barcelona per part dels exèrcits borbònics, que culminaria en la derrota de l'11 de setembre de 1714.

113. Segons l'estat major borbònic, l'exèrcit que participà en la invasió de Catalunya estava format per 25.380 soldats espanyols i 7.000 francesos. AHN, Estado, lligall 433-1 (carta del duc de Populi a Grimaldo, 1 d'agost de 1713); també Castellví (1997-2002), vol. III, p. 619-622.

114. Castellví (1997-2002), vol. III, p. 648.

115. BC, ms. 173, *Annals Consulars*, III, fol. 115v-116.

116. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 315, s. f. (25 de juliol de 1713).

117. AHN, Estado, lligall 433-1 (carta del duc de Populi a Grimaldo). Vegeu, també, DACB (ed. 1892-1975), vol. XXVIII, p. 93.

